

La formació en ornamentació floral a l'Escola de Belles Arts de Barcelona des dels orígens fins al Modernisme

Fàtima López Pérez

Doctora en Història de l'Art. GRACMON (UB). fatima.lopezp@gmail.com

Resum

Aquest article se centra en la formació en ornamentació de flors a l'Escola de Belles Arts de Barcelona. Cronològicament l'estudi se situa entre el 1775, amb la creació de l'Escola, i l'inici del segle XX, integrat dins del marc del Modernisme. El paper de les flors va obtenir una gran importància ja des de l'obertura de l'Escola, tot incorporant l'assignatura de Flors i adorns. A partir de llavors les classes amb flors van continuar vigents al llarg dels segles posteriors. Els materials docents per a l'aplicació de l'ornamentació vegetal van ser des de dibuixos, estampes, pintures i guixos fins a flors naturals i mètodes d'aplicació amb repertoris de plantes i flors. Les assignatures en matèria floral responen a la necessitat d'oferir una formació des de les indies del segle XVIII fins a les arts decoratives i industrials dels segles XIX i XX.

Paraules clau: flors/ornamentació/Escola de Belles Arts de Barcelona/Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Resumen

La formación en ornamentación floral en la Escuela de Bellas Artes de Barcelona desde los orígenes hasta el Modernismo

Este artículo se centra en la formación de ornamentación de flores en la Escuela de Bellas Artes de Barcelona. Cronológicamente el estudio se sitúa entre 1775, con la creación de la Escuela, y los inicios del siglo XX, integrado dentro del marco del Modernismo. El papel de las flores obtuvo una gran importancia ya desde la apertura de la Escuela, incorporando la asignatura de Flores y adornos. A partir de entonces las clases con flores continuaron vigentes a lo largo de los siglos posteriores. Los materiales docentes para la aplicación de la ornamentación vegetal fueron desde dibujos, estampas, pinturas y yesos hasta flores naturales y métodos de aplicación con repertorios de plantas y flores. Las asignaturas en materia floral responden a la necesidad de ofrecer una formación desde las indias del siglo XVIII hasta las artes decorativas e industriales de los siglos XIX y XX.

Palabras clave: flores/ornamentación/Escuela de Bellas Artes de Barcelona/Real Academia Catalana de Bellas Artes de Sant Jordi.

Abstract

The development of floral ornamentation training at the School of Fine Arts in Barcelona from the origins to Art Nouveau

The main purpose of this article is to survey the floral ornamentation training provided by the School of Fine Arts in Barcelona. Chronologically, the study spans from the creation of the School in 1775 to the dawn of the 20th century during the Art Nouveau movement. From the very beginning, the School espoused the prominent role of flowers with the inclusion of the class called Flowers and Decorations. This role would even be reinforced over the subsequent centuries. The educational materials for the application of plant ornamentation ranged from drawings, prints, paintings and plasters to natural flowers and application methods with variety of plants and flowers. These classes on floral matters reflected the need for training from the calicoes of the 18th century to the decorative and industrial arts of the 19th and 20th centuries. Keywords: Flowers/Decoration/School of Fine Arts of Barcelona/Royal Catalan Academy of Fine Arts of Sant Jordi.

A Barcelona l'Escola de Belles Arts va esdevenir des de la seva creació el principal centre de formació artística. És significatiu que l'estudi de les flors va obtenir un paper de vital importància ja des dels orígens al segle XVIII i es va mantenir en segles posteriors fins contribuir al desenvolupament del

Modernisme. El nostre objectiu en aquest article és analitzar el paper de la flora com a objecte d'estudi i font de creació artística, un tema que no ha estat treballat per la historiografia des d'un punt de vista específic. Observarem l'evolució que es presenta en els plantejaments dels plans d'estudis i com es va haver de crear un material docent adaptat al procediment d'aplicació ornamental. Cal remarcar que la recerca efectuada ens permetrà posar en relleu un repertori ornamental que va ser transcendental per a la creació artística des de les indians fins a les arts decoratives i industrials del Modernisme.¹

Les signatures de flors a l'Escola de Belles Arts de Barcelona: des dels orígens fins a inicis del segle XX

Flors i adorns: la primera assignatura dedicada a la temàtica floral

La classe de Flors i adorns que consistia en dibuixar flors en tot gènere i aplicat a tot ofici, es va començar a impartir des del primer dia que obrí l'Escola Gratuïta de Disseny de Llotja de la Junta de Comerç de

Barcelona, el 23 de gener de 1775. Es tractava d'una de les dues assignatures que ofería el centre d'ensenyament, l'altra era Figures d'estampa.² La classe de Flors i adorns responia a les necessitats de millorar la qualitat artística dels motius ornamentals a la fabricació d'indianes, en què predominava la temàtica floral. Com la indústria tèxtil era una de les bases principals de l'economia del Principat, la Junta de Comerç la va protegir i fomentar per poder competir a nivell nacional i estranger. Els alumnes interessats en aquests estudis eren els gravadors de motlles per a indians, a qui anaven especialment dirigits, a banda dels pintors, escultors, argenters, fusters, brodaters, ebenistes, armers i dauradors, entre d'altres oficis.³

Al segon reglament de l'Escola de Llotja, datat el 1789, s'assenyalava que el requisit per accedir a l'assignatura de Flors i adorns era aprovar prèviament la classe de Principis.⁴ En aquest document no s'especificava la figura d'un professor especialista encarregat de la classe floral; seria a l'Edicte d'abril de 1794 quan apareixeria en concurs una plaça concreta,

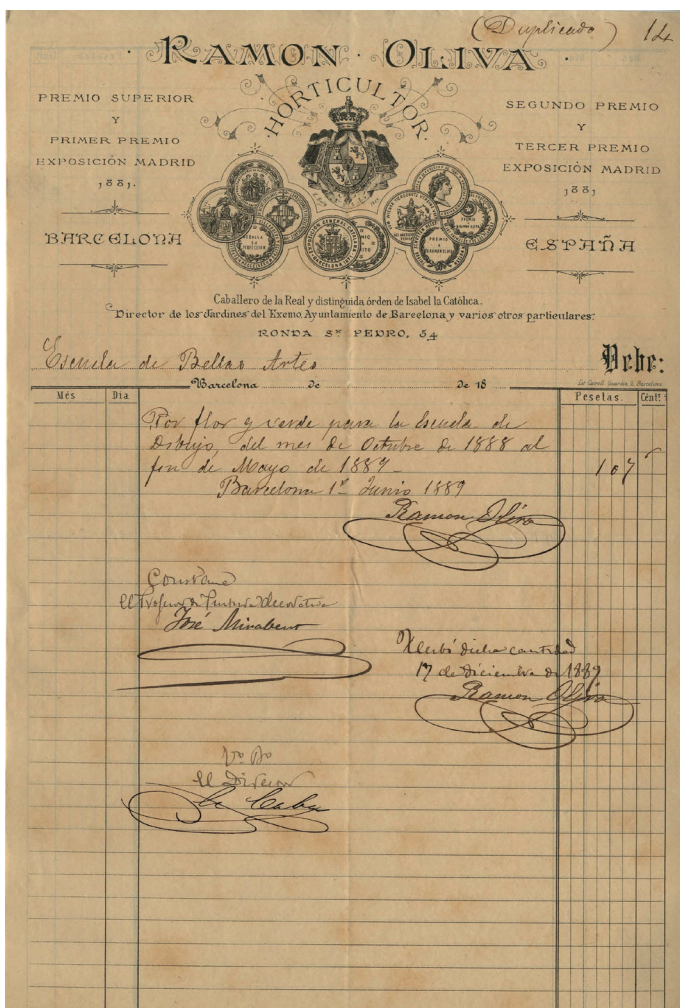

Fig. 1. Factura de l'1 de juny de 1889 de Ramon Oliva de flors naturals. Arxiu RACBASJ 237.2. Foto RACBASJ.

que fou atorgada a Salvador Molet⁵ el 23 de juny d'aquell mateix any, carrera docent que va perdurar fins la seva mort el 1836. A més, Molet s'ocupava de Dibuix i pintura de flors del natural, que probablement començà el 1795. Aquesta darrera classe constituïa una novetat en el pla docent, tot proporcionant l'oportunitat als alumnes més avançats d'aprofundir en la matèria.⁶ Molet tenia una preparació específica del dibuix de flors i conseqüentment determinà un canvi radical en l'orientació de l'ensenyament de l'assignatura. Com s'havia format sota la direcció de Benet Espinós a l'Escola de València, adoptà el mètode pedagògic valencià que fou implantat a Barcelona.⁷

Un altre dels professors de la classe floral fou Gabriel Planella Conxello. Es constaten divergències respecte a la data en què va formar part del professorat del centre. S'ha apuntat l'any 1817,⁸ el 1821 com a successor de Carles Ardit,⁹ o al menys des de 1827 que és quan consta dins de la classe de Flors, adorns i artefactes com a mestre juntament amb Salvador Molet, director de l'assignatura.¹⁰ Aquesta darrera afirmació contrasta amb un document conservat a l'Arxiu i la Biblioteca de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, en què el mateix Planella anota que va impartir l'assignatura de matèria floral entre el 28 de novembre de 1836 fins al 30 de juny de 1849. Reclamava al ministre d'Instrucció, Comerç i Obres Públiques el 1850 el canvi de denominació d'ajudant a professor, categoria que malgrat exercia no quedava oficialment constatada.¹¹ Tot i això, abans de 1836 hauria format part del personal docent de l'Escola ja que l'any 1834 en consideració pels mèrits i anys de servei, es va acordar millorar-li el sou de 3.200 a 4.200 reals¹² i uns anys més tard, el 1850, va augmentar a 6.000 reals, segons informava el ministre de Comerç, Instrucció i Obres Públiques al governador de Barcelona.¹³

A la nova reglamentació de 1838 es produí una separació entre Flors i Adorns. A la classe de Flors es requeria que els alumnes s'apropessin a la realització directa de l'estampat.¹⁴ Pel que correspon als Adorns adoptà el nom de classe de Dibuix aplicat a la fabricació de teixits estampats, d'indianes, blondes i estampats, enfocada cap a l'aparició de nous oficis.¹⁵

Les noves assignatures de Flors i artefactes i Dibuix d'ornament

Uns anys abans, el 1834, s'iniciava a l'Escola de Llotja una nova etapa de renovació d'ensenyament de l'ornamentació. En el pla docent apareixien les classes de Flors i artefactes i Dibuix d'ornament que esdevindrien bàsiques per a la formació dels futurs dissenyadors d'aplicació a les manufactures artístiques barcelonines.¹⁶ La darrera estava destinada a la formació dels ornamentistes amb la finalitat d'aplicar els seus dissenys a tot tipus d'estructures. Aquestes anaven des de les arquitectòniques, com ara motlures, arabescos, frisos o capitells, fins a qualsevol moble o objecte domèstic. La classe va ser assignada al pintor Josep Arrau i Barba que seguia l'ensenyament ornamental que exposava Andrés Giró al *Curso metódico de Dibujo Lineal y de Geometría pràctica* (1846). Aquesta obra, publicada a Madrid, anava destinada als dissenyadors de les diverses arts i oficis industrials. Giró entenia que l'ornament era tot l'objecte accessori propi per ésser afegit a l'obra. Pel que feia a l'arquitectura, s'adornaria amb diferents espècies de fulles, flors, corones, florons, rosàcies o palmetes. Per a aquests treballs, l'artista havia de dominar amb mestria el dibuix de temes vegetals.¹⁷ Arrau va exposar l'any 1850 a la Societat Barcelonesa d'Amics del País la memòria *Escuelas y Escuela de Dibujo para artesanos e industriales*. Es tractava d'un programa pedagògic que presentava les bases de la formació científico-tècnica més adequada a les arts mecàniques i la indústria manufacturera dels objectes artístics d'ús i adorn. En aquest treball el vegetal tenia un paper destacat; es considerava

que per a l'aprenentatge del dibuix ornamental s'havia de combinar fulles i flors amb harmonia, entre d'altres motius.¹⁸

Les assignatures de flors a mitjan del segle XIX

El tercer professor destacat en matèria floral fou Josep Serra Porson que es va presentar a l'oposició de la classe de Flors, convocada el 23 de maig de 1852, amb la seva obra *Pintura amb flors*.¹⁹ Serra va competir amb Francesc Jubany, Josep Deparés i Joaquim Planella, tot restant en un segon lloc.²⁰ L'oposició la guanyà Francesc Jubany i Carreras amb la pintura *Gerro amb flors*,²¹ però no arribà a prendre possessió del càrrec a conseqüència de la seva mort. Finalment, la comissió atorgà la plaça a Josep Serra que impartí docència fins que expirí l'any 1910.²² Durant el curs 1864-1865 impartí Dibuix d'adorn. Secció policroma que comprenia pintura mural, estampats, teixits, brodats i blon-des.²³ Al curs següent va compaginar aquesta assignatura amb la de Colorit i composició, que se li va encarregar per la mort del professor Jaume Batlle.²⁴

A l'inventari de l'Escola de Belles Arts de Llotja del 29 de juliol de 1866, referent als expedients, llibres i demés documents, es deixen plasmades les pautes que ens permeten veure com va anar evolucionant els estudis de temàtica floral a mitjan del segle XIX, corresponents al període de docència de Serra. S'noten, dins dels estudis menors, les assignatures de Flors (curs 1850-1851), Flors en perfil i Flors en ombra (curs 1851-1852). Més endavant, s'indicà que les classes sobre flors comprenen Flors naturals, Flors en perfil, Flors en ombra, Flors naturals (dibuix) i Flors naturals (pintura), vigents des del curs 1850-1851 fins al de 1857-1858.²⁵ L'1 d'octubre de 1858 s'esmentava, referent als estudis florals, els requisits següents:

Para ingresar en ellos se requiere la edad de nueve años, un certificado de asistir o haber asistido con aprovechamiento a alguna escuela de primera enseñanza a condición de revalidar las matriculas llenando los requisitos que la Superioridad tenga a bien disponer.²⁶

Un any després, en el Reial Decret del 16 de desembre de 1859 es van aprovar els reglaments per al regim interior de l'Escola de Belles Arts de Barcelona. A l'article 14, corresponent al segon capítol, s'establia que dins dels estudis d'aplicació les classes de Flors comprenien quatre seccions. Aquestes eren les tres anotades anteriorment, a més de la de pintura:

Primera- Contorno: contorno de flores acompañado de su correspondiente indicación del conjunto y guía geométrica. Segundo- Claro oscuro: modelos preparatorios de sólidos en claro oscuro, estudios progresivos de claro oscuro en las flores. Tercera- Dibujo de flores por el natural. Cuarta- Pintura de las mismas.²⁷

El 5 d'octubre de 1861 el director de l'Escola escrivia una carta al rector de la Universitat per presentar-li el programa educatiu realitzat pel professor de la classe de Dibuix d'arts i fabricació sobre la necessitat d'enfocar l'art aplicat a la indústria. Les bases del programa educatiu es dividien en Dibuix artístic i Dibuix industrial. Al tercer punt de l'industrial s'assenyalava la rellevància de l'estudi de la vegetació en dibuix, pintura i escultura:

El estudio del dibujo de vegetales será obligatorio a todos los alumnos. Para ingresar á la clase de adorno y sus aplicaciones se exigirá la aprobación del dibujo de la vegetación; y según los casos, la ampliación del lineal ó el colorido de las flores ó la escultura de las mismas.²⁸

N^o _____

HEREDEROS de J. Aldrufeu. HORTICULTORES

Gran Premio de S.A.R. la INFANTA ISABEL en 1891

PREMIADOS EN VARIAS EXPOSICIONES

Barcelona 31 de Diciembre de 1897
Circula Provincial de Bellas Artes de Barcelona, plantas y flores para la Clase de Arte Decorativo y asistido a la Industria con especial a la Textil DEBE.

por los generos que a continuacion se expresan:

				PESETAS	CTS
181					
1135	Nov 19	1	Hyalea		8
		1	Pedicular		350
1067	Noviembre	2	Cypripedium		2
1811					
10480	Enero 16		Plantas Varias		145
11060	Abril 10	2	Geranium	0 15	150
11103	Mayo 22	4			3
10516	Diciembre 19	6	Plantas Clavelinas	25	150
		1	Acantus Lantania		50
		1	Mullis		50
			Purpurea		1
		2	Abates Volta	0 25	50
			Passiflora Alata		150
			Cotal P. Cu. O.		252 5
Recibimos					
Herederos de J. Aldrufeu					

B. de J. Aldrufeu
de J. Aldrufeu

HEREDEROS DE
JOAQUIM ALDRUFEU
HOR. CULTOR
182, BRUCH 182
BARCELONA

Fig. 2. Factura del 31 de diciembre de 1897 dels hereus de Joaquim Aldrufeu de flors i plantes naturals. Arxiu RACBASJ, despeses 1896-1897 i 1897-1898. Foto RACBASJ.

Uns mesos més tard, el 12 de desembre del mateix 1861, el president de l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona afegia al programa proposat unes anotacions referents a l'estudi de les flors. Remarcava també la rellevància de l'ensenyament de la vegetació al dibuix acolorit i modelat. El dibuix de l'estudi de la vegetació era un requisit per entrar a la secció d'Arts i fabricació que es dividia en dos grups, indústries cromàtiques i indústries de construcció. S'indicava que al primer, per a la còpia de brodats, teixits estampats i pintura mural, els alumnes prèviament havien d'estudiar el colorit de les flors al natural. Al segon grup, es requeria que els tallistes treballassin la vegetació al natural a partir de treballs en fang.²⁹

Les classes amb flors al tombant del segle XX

Altres dels destacats professors de flors fou Josep Mirabent que ha estat considerat a Catalunya com el gran especialista en pintura floral de la segona meitat del segle XIX. Originari de Sitges, va estar influenciat a la seva formació pels intel·lectuals i artistes romàntics nazarens. S'incorporà com a professor a l'Escola de Llotja el 1855, en substitució de Josep Serra, i va restar fins a la seva mort, tot impartint Pintura decorativa, teixits i estampats.³⁰

A l'Acord de la Diputació Provincial del 25 d'octubre de 1892 es va aprovar que Josep Pascó Mensa passés a ésser professor de la càtedra de la classe d'Art decoratiu aplicat a la indústria i en especial a la tèxtil dins dels Ensenyaments Superiors de Pintura, Escultura i Gravats.³¹ Josep Pascó, després dels èxits obtinguts a Europa i

Figs. 3, 4 i 5. Làmines reproduïdes a *El Maestro de dibujo. Nuevo curso elemental y progresivo de estudios de flores, frutos, aves y mariposas* (c. 1851) de Jullien i Delarue. Foto RACBASJ.

Amèrica, va implantar a Llotja les idees avantguardistes de principi de segle, tot possibilitant el canvi estètic cap a l'Art Nouveau. Va exercir una rellevant influència a la manera d'interpretar els nous repertoris decoratius, basats en la flora i la fauna.³² Va ser considerat com un dels professors més eficients i un destacat impulsor dels ensenyaments de les arts decoratives i industrials, tot impartint docència fins a la seva mort l'any 1910.³³ Coetàniament, Francesc Tomàs i Estruch fou professor de l'assignatura Concepte de l'art i història de les arts decoratives entre 1901 i 1908.³⁴

Els motius vegetals continuaren formant part de l'ensenyament acadèmic fins arribat el segle XX. Concretament, el 25 de gener de 1901 s'aprovava una reforma educativa que creava dues càtedres anomenades Estudi de les formes de la natura i de l'art, per a les seccions de pintura i escultura.³⁵ Per a la concessió de borses d'estudi de viatges, els exercicis de motius vegetals formaven part de l'avaluació. D'aquesta manera a la borsa d'escultura decorativa de 1886, el segon exercici consistí en apunts al natural de vegetació i ornamentació.³⁶ Així mateix, continuà present a començament del segle XX; a la prova per a la concessió d'una borsa de pintura decorativa de 1914, el primer dels exercicis, que tenia una durada de quatre dies i era superior a la resta, consistia en la realització d'estudis de flora.³⁷ N'és un altre exemple de la continuïtat dels temes vegetals els treballs executats a les classes de pintura i escultura decorativa sobre representació de plantes i flors que es van reproduir a la revista *Arquitectura y Construcción* el 1911.³⁸

Material docent per a les classes amb flors

Dibuixos, estampes, pintures i guixos

Des de la fundació de l'Escola de Belles Arts de Llotja i fins el 1787, els models utilitzats com a material docent procedien d'Itàlia, França –principalment París–, on s'havia format el director de l'Escola, Pere Pasqual Moles, i de l'Acadèmia de San Fernando de Madrid. Aquests models eren principalment dibuixos i estampes, alguns dels quals pertanyien a cartilles.

Pel que fa a la classe de Flors i adorns, el treball es limitava a la còpia d'estampes florals, i els primers models adquirits específicament per a aquesta matèria daten d'abril de 1789. Mateix any en què per consell de Moles, la Junta de Comerç de Barcelona encarregà a Benet Espinós, fundador de la classe de Flors i ornats de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València, la realització de diverses pintures de flors i dibuixos destinats a l'ensenyament d'aquesta assignatura. Un any després, el director de l'Escola proposà a la Junta l'abonament de 25 doblons a Benet Espinós pels cinc dibuixos de flors realitzats per a l'ensenyament i aptes com a models per a la fàbrica d'indianes.³⁹ Actualment a les col·leccions de pintura de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi es conserven les pintures de Benet Espinós datades al voltant de 1789, procedents del Museu de l'antiga Junta de Comerç. Podem destacar *Flors*,⁴⁰ *Gerro amb flors*⁴¹ i *Ram de tarongina*.⁴² Les obres d'Espinós foren utilitzades com a material docent per Salvador Molet que continuà amb el mètode pedagògic valencià en el qual es va formar. A més, incorporà la producció de pintures efectuades durant el seu pensionat a València i que la Junta de l'Escola va adquirir el 1794 a canvi de la subvenció econòmica que se li va concedir.⁴³ Actualment les obres de Molet formen part del fons artístic de la institució. Entre aquestes podem ressaltar, datades entre 1791 i 1794, sis pintures titulades *Gerro amb flors*⁴⁴ i dues *Pintura amb flors*.⁴⁵ A banda de les ja citades, també es conserven a la mateixa institució diverses obres de flors procedents del Museu de l'antiga Junta de Comerç.

A l'inventari del 19 de març de 1865, que recollia el mobiliari i el material de l'Escola de Belles Arts de Barcelona –signat per Claudi Lorenzale com a director–, apareixen obres de temàtica floral en algunes dependències de l'Escola:

Pasadizo que va a la galeria: 30 Cuadros con originales de flores, sombreados, 33 Cuadros con originales de flores, perfiladas. Clase de flores naturales: 50 Cuadros de flores, de alumnos premiados. Sala de Juntas y Bibliotecas: 166 Ejemplares de adornos en yeso (de estos): 1 Carteras: Dibujos de flores para modelos. 1 Carteras: Modelos de flores, en sombras, grabados. 1 Carteras: Modelos de chimescos y flores en sombras, grabados. Cuarto de Profesores de la enseñanza de Maestros de Obras, Aparejadores y Agrimensores: 24 Florones de yeso.⁴⁶

La idea de la diversitat de material docent utilitzat a l'Escola de Llotja es pot ampliar amb un altre inventari realitzat uns anys després, el 1869, en què també apareixia la signatura de Claudi Lorenzale com a director i de Francesc Miquel i Badia com a comissionat pel rector:

Dibujo de Adorno. Sección de Artes plásticas: 12 (referente a cantidad) Modelos de flores vaciados en yeso del natural. Pasillo de la galeria: 33 Cuadros tamaño medio pliego marquilla con dibujos de flores en contorno, 30 Id marca mayor con dibujos y litografías de flores claro oscuro, 9 Hojas variadas en yeso. Secretaría: 1 Id (referente a Cartera) N° 5 Clases de flores obras de alumnos aprobados desde el curso 1858. Guardilla N° 1. Cuarto, 9 Hojas vaciadas del natural. Guardilla N° 4: 53 Carteras conteniendo dibujos de alumnos numeradas y anotadas del modo siguiente: N° 11 a 13- Flores (sombras), Dibujos de alumnos, N° 14- Flores pintadas al óleo. Obras de alumnos premiadas anteriores al curso de 1858 á 59, N° 15- Flores perfil. Dibujos de alumnos por devolver a sus autores. Cuarto de los profesores: 1 Etudes d'ornamento para Plantas et J. Peine.⁴⁷

Observem que entre els materials docents emprats per a les assignatures de temàtica floral, es trobaven, per una banda, dibuixos i pintures de flors, i per l'altra, models en guix que amb el temps adquiririen una major importància.

César Martinell a *La Escuela de la Lonja en la vida artística barcelonesa* (1951) esmentava que al Reial Decret del 4 de gener de 1900, amb la transformació en Escoles d'Arts i Indústries a l'Estat espanyol que durant mig segle van estar unides a les acadèmies provincials de Belles Arts, la reforma va portar a la modificació dels mètodes pedagògics. La nota més visible va ser la supressió dels models d'estampes que van ser substituïts pels de guix des dels primers graus, consegüentment l'Escola va haver d'adquirir molts buidats de fulles al natural i d'ornat històric.⁴⁸ Santiago Alcolea afirmava que fou a partir del març de 1796 quan es començà a copiar les flors directament del natural.⁴⁹ Aquesta pràctica ja s'havia iniciat amb l'assignatura de Flors i ornats de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València des de la seva fundació.⁵⁰ La còpia de flors naturals no era substitutiva dels models d'estampes sinó que es compaginaven.⁵¹

Flors naturals: estudi directe de la flora

Raimon Casellas en relació al certamen d'obres d'art de l'*Exposició de plantes i flors* de 1895, organitzada per la Societat Catalana d'Horticultura, publicava un article sobre l'ensenyament botànic a l'Escola de Llotja. Anotava que a començaments del segle XIX, la Junta Directiva va considerar que el més convenient per a l'alumne era l'estudi directe de la planta viva, l'observació insubstituïble de la natura,

concepció que s'anticipava un quart de segle a les assignatures de transformació decorativa aplicable a les arts industrials.⁵²

Malgrat que, com indicava Alcolea, les flors naturals es començaren a utilitzar a partir de 1796, a la recerca efectuada a l'Arxiu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi no hem trobat referències documentals al respecte fins als anys 60 del segle XIX. Es tracta d'algunes cartes referents a la petició de l'Escola de Belles Arts perquè els professors i els alumnes poguessin visitar i obtenir algunes flors naturals dels jardins de la ciutat. L'objectiu principal era l'estudi de la botànica

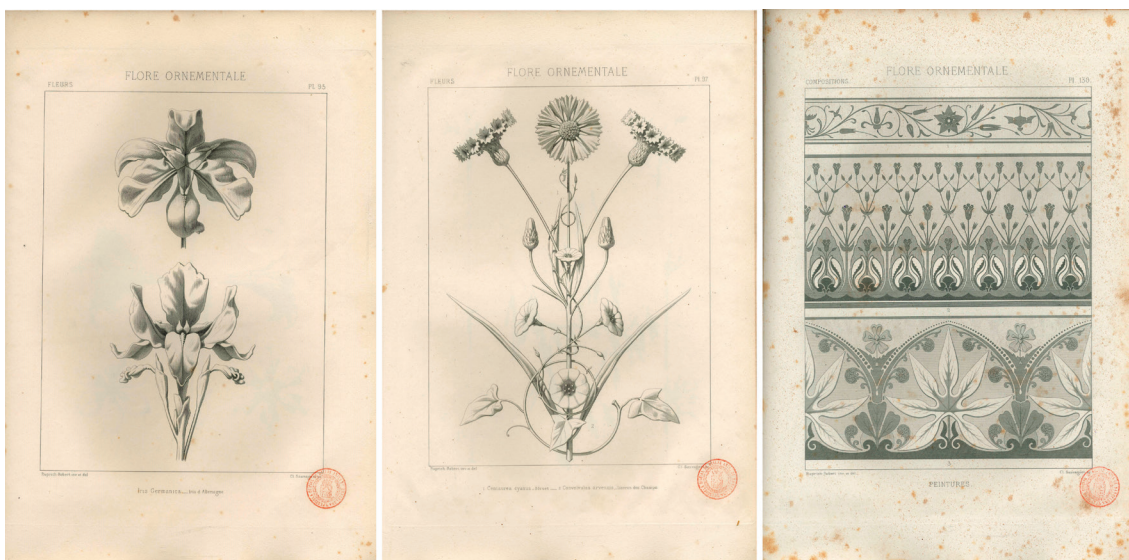
Figs. 6 i 7. *Flore ornamentale essai sur la composition de l'ornement. Éléments tirés de la Nature et principes de leur application* (1866) de Ruprich, portada i làm. 76. Foto RACBASJ.

en el seu medi natural.⁵³ El primer document és una carta escrita pel director de l'Escola el 15 de març de 1862:

Necesitándose para una de las clases de esta Escuela algunas muestras de flores naturales, durante la primavera, al objeto de que los alumnos puedan adelantar en el estudio de la vegetación, espero merecer de V. que si en ello no hay inconveniente, se servirá dar las ordenes oportunas para que por el encargado del jardín público de la municipalidad que V. dignamente preside, sean aquellas entregadas al conserje D. Pedro González, facilitando al propio tiempo la entrada del profesor y alumnos en el referido jardín algunos días en que convenga el estudio de las plantas en su desarrollo.⁵⁴

Uns anys després, el novembre de 1866, l'Escola de Llotja va escriure al Jardí Botànic de la Universitat de Barcelona, tot demanant permís per poder agafar flors naturals per als ensenyaments de Dibuix d'adorn del professor Josep Serra.⁵⁵ Als pocs dies, l'Escola enviava una carta dirigida a l'alcalde corregidor de Barcelona, també sol·licitant autorització en relació al mateix assumpte. És interessant com remarca que aquesta pràctica s'havia anat desenvolupant els anys anteriors.⁵⁶ La resposta a la petició fou satisfactòria, l'Escola de Llotja rebria les flors naturals demanades i així, els professors i els alumnes tindrien entrada lliure al jardí per a l'estudi de la flora al natural.⁵⁷

La primera notícia documental que hem constatat referent a la compra de flors naturals com a material docent, correspon al 26 de maig de 1851. Llavors, podem considerar que en aquells moments s'estava produint una dualitat entre l'observació directa i la disposició o compra de flors naturals, ja que, si més no, hauria d'ésser més pràctic disposar del material a l'aula. Aquest primer document de compra és un rebut signat per Josep Salvador –probablement un horticultor de l'època–, conforme rebé per part del director la retribució econòmica de les flors i les plantes per a la classe de Dibuix de flors.⁵⁸ És rellevant anotar que per a l'oposició del 23 de maig de 1852, que finalment fou atorgada a Josep Serra, es van utilitzar flors naturals, tal i com ho acredita el rebut signat pel mateix Josep Salvador sis dies després.⁵⁹

Figs. 8, 9 i 10. *Flore ornamentale essai sur la composition de l'ornement. Éléments tirés de la Nature et principes de leur application* (1866) de Ruprich, lám. 95, 97 i 130. Foto RACBASJ.

Desconeixem si la pràctica de visitar els jardins de Barcelona va continuar de forma periòdica; més enllà de les autoritzacions demanades que recollíem anteriorment no hem localitzat cap altra dada. En referència a aquest tema, Martinell anotava que l'any 1900 l'Ajuntament de Barcelona va cedir flors a l'Escola.⁶⁰ Si més no, podem afirmar que a partir de mitjan segle XIX es conserva tot un conjunt de diversos rebuts i factures de compra de flors i plantes naturals com a material docent per als ensenyaments de temàtica floral.⁶¹ Entre els cursos corresponents als anys 1858 i 1863 es van fer dos encàrrecs de flors naturals per curs. No torna a aparèixer documentació fins al curs 1884-1885.

Desconeixem el motiu d'aquesta manca d'informació, però segons hem pogut constatar, aquest període coincideix amb la difusió dels repertoris ornamentals de la segona meitat del segle XIX que es conserven a l'Arxiu i la Biblioteca de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi i que tractarem amb atenció més endavant. Una possibilitat és que se substituís momentàniament la còpia del natural per la d'il·lustracions dels repertoris editats.

A partir del curs 1884-1885 i fins al de 1898-1899 els rebuts i les factures de flors naturals adquireixen una destacada importància entre la documentació conservada. Per una banda, s'eleva consecutivament la quantitat i per l'altra, en termes econòmics, les flors naturals representen les despeses més elevades del percentatge destinat a aquestes assignatures. Generalment, les factures no detallen el tipus de planta o flor comprada, agrupant-les per noms genèrics. Si més no, en alguns documents sí que queda assenyalat que es compren composicions florals de corones de llorer i rams. Quan s'especifiquen les flors concretes, aquestes corresponen a acants, begònies, heures, geranis, azalees, crisantems, petúnies, violetes, passiflores, clavells, hortènsies, fúcsies, camèlies, plantes clavellines, redodums, neflorepis i abútilons.

A partir de la documentació recollida, podem afirmar que a les darreries del segle XIX, la utilització de les flors naturals recau en dos professors. Primer en Josep Mirabent per a l'assignatura Pintura decorativa, teixits i estampats, que adquireix flors entre 1884 i 1895. Posteriorment, Josep Pascó, per a Art decoratiu aplicat a la indústria i en especial a la tèxtil, compra flors entre 1896 i 1899. Sembla que cadascun dels professors tenia un horticultor proveïdor escollit, el nom del qual es repeteix a les diverses factures documentades. Per una banda, Mirabent realitzava les comandes a Ramon Oliva (fig. 1), horticultor instal·lat a Ronda Universitat, 87; Lauria (després Roger de Llúria), 82, 1.1, i la Verneda. Com a jardiner municipal va adornar l'entrada dels salons dels dos concursos de rams, flors tallades i objectes d'adornament al Palau de Belles Arts de l'Exposició de Belles Arts de 1894.⁶² Oliva, com a director dels jardins públics, també decorà el Palau de Belles Arts per als concursos de rams, flors tallades i plantes ornamentals de la Societat Catalana d'Horticultura a la III Exposició de Belles Arts i Indústries Artístiques de 1896.⁶³ Per la seva banda, Pascó encarregà les flors naturals de la seva assignatura als hereus del destacat horticultor Joaquim Aldrufeu i Arguyol (fig. 2). Aldrufeu, pertanyent a una família d'horticultors, es va formar a França i a Bèlgica, on l'horticultura estava més avançada a nivell europeu, i va esdevenir un dels primers horticultors de l'època. Instal·lat al carrer Bruc, número 182, va arribar a ésser un dels establiments més destacats, fins i tot a l'estranger. Fou proveïdor de la Casa Reial i de la Reina Regent, i a la Societat Catalana d'Horticultura, afiliat des de la fundació, va exercir en diferents èpoques de president, vicepresident i comptable.⁶⁴

Mètodes d'aplicació per a l'ornamentació vegetal

Com anotava Manuel Ruiz a *La escuela gratuita de diseño de Barcelona 1775-1808* (1999), els repertoris ornamentals van obtenir una gran difusió a partir del Decret del 31 d'octubre de 1849 i la seva aparició respon a la conseqüència de la manca de models específics per al dibuix aplicat a les arts industrials.⁶⁵

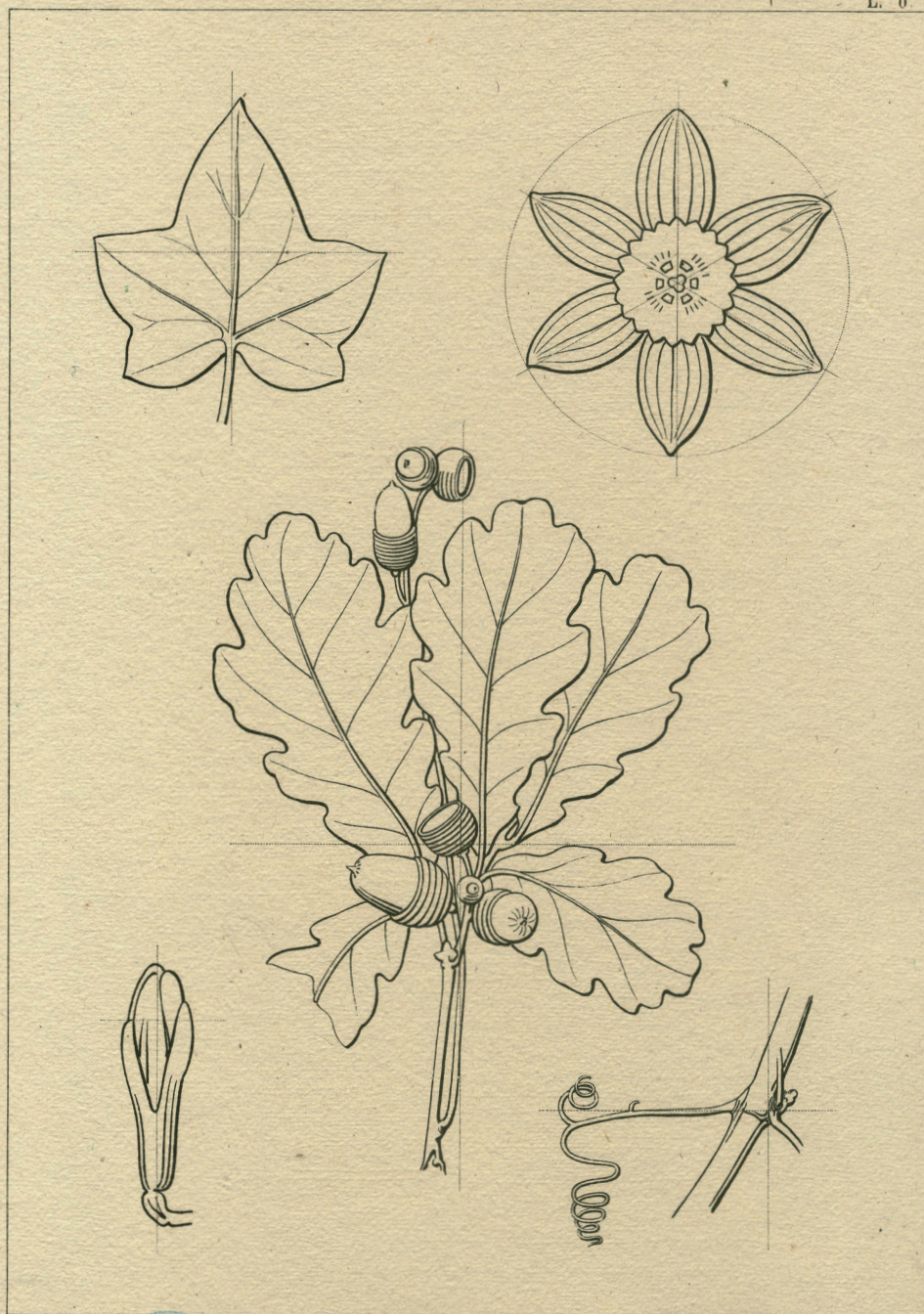
Entre aquest material docent conservat a l'Arxiu i la Biblioteca de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, hem realitzat una recerca focalitzada a recollir aquells mètodes d'apli-

cació per a l'ornamentació vegetal. D'aquest compendi podem assenyalar que es produeixen dos tractaments diferents, per una banda apareixen mètodes específics i per l'altra tractats ornamentals de caràcter més general que inclouen làmines referents a la temàtica vegetal. Cronològicament se situen a la segona meitat del segle XIX i malgrat que algunes d'aquestes publicacions són nacionals –Madrid i Barcelona–, generalment són de procedència estrangera, principalment franceses. Els autors d'aquestes obres són generalment professionals dedicats a l'àmbit acadèmic.

Respecte als mètodes ornamentals específics, la primera publicació data de 1853. Es tracta de l'obra de Jullien i Delarue⁶⁶ que porta per títol *El Maestro de dibujo. Nuevo curso elemental y progresivo de estudios de flores, frutos, aves y mariposas* (figs. 3, 4 i 5). Malgrat que el seu contingut està en llengua espanyola, l'obra es publicà a París.⁶⁷ La col·lecció *El Maestro del dibujo* estava integrada per quatre àlbums temàtics, cadascun de 40 làmines. El primer es dedicà a la figura humana i estava realitzat per Jullien i Ducollet; el segon a estudis del paisatge, per Hubert, el tercer a estudis d'animals, per V. Adam, i el quart, que ressenyem, a flors, fruits, ocells i papallones, per Julien i Delarue. Cadascuna de les parts forma un curs elemental i complet; s'indica que es venia amb ombres negres per dibuixar a llapis, lleugerament il·luminades per estudiar el colorit. També s'anota que conté les nocions pràctiques necessàries per estudiar sense mestre; en aquest caràcter autodidacta s'oferia un contingut teòric que s'acompanyava d'un conjunt de làmines que exemplifiquen els conceptes anotats anteriorment. S'assenyala que l'objectiu de la publicació és presentar els principals continguts de la decoració floral que corresponen a les formes, els colors i les harmonies de les flors que es troben als jardins o als camps. És a dir, s'ajustaven a aquelles flors autòctones de l'entorn de l'aprenent. El mètode d'ensenyament consistia en copiar les làmines reproduïdes, per aprendre primer les parts individualitzades de la flor i, una vegada completada la seva unitat, combinar-les formant un ramellet, per arribar finalment a acompanyar-les de fruites, ocells i papallones. Aquesta obra constava dins del fons de l'Escola de Llotja a l'inventari del material existent a les “Escuelas de Bellas Artes y de Maestros de Obras, Aparejadores y Agrimensores de Barcelona y en la enseñanza de Aplicaciones agregada a la misma” del 21 de juliol de 1869.⁶⁸

De tots els manuals consultats el més interessant és el de Ruprich-Robert⁶⁹, *Flore ornamentale essai sur la composition de l'ornement. Éléments tirés de la Nature et principes de leur application* (1866), publicat a París.⁷⁰ Es tracta d'un manual específic d'ornamentació vegetal que comprèn un gran volum de làmines florals (figs. 6-10) acompanyades de les referències d'un llistat alfabètic. Aquest material gràfic havia d'esdevenir un repertori esplèndid de gran utilitat per a l'ensenyament acadèmic en matèria de flors. Va ser adquirit ràpidament per l'Acadèmia Provincial de Belles Arts de Barcelona, tal i com indica el segell estampat, ja que consta a l'inventari de material de 1869. A més, es conserva la factura de compra amb data 20 d'abril de 1892 que es va fer a la Librería artística-cièntifico-industrial de Miguel Parera de Barcelona. S'assenyalava com a client a l'Escola Especial d'Arquitectura⁷¹ i per tant considerem que es tractaria d'un segon volum que es va publicar el 1876, però que no es conserva actualment. Per les dates d'adquisició coincidiria amb el moment en què Josep Mirabent impartia Pintura decorativa, teixits i estampats i amb el mateix any que començà la docència d'Art decoratiu aplicat a la indústria i en especial a la tèxtil de Josep Pascó.

Jaume Serra i Gibert, professor de Dibuix lineal i d'adornament de l'Escola de Belles Arts de Llotja des de 1860 fins a 1877,⁷² publicà *Colección de modelos para la enseñanza del dibujo. Aplicable a las Artes, Oficios e Industrias* (c. 1869).⁷³ L'autor assenyala que l'obra estava enfocada a generar una base

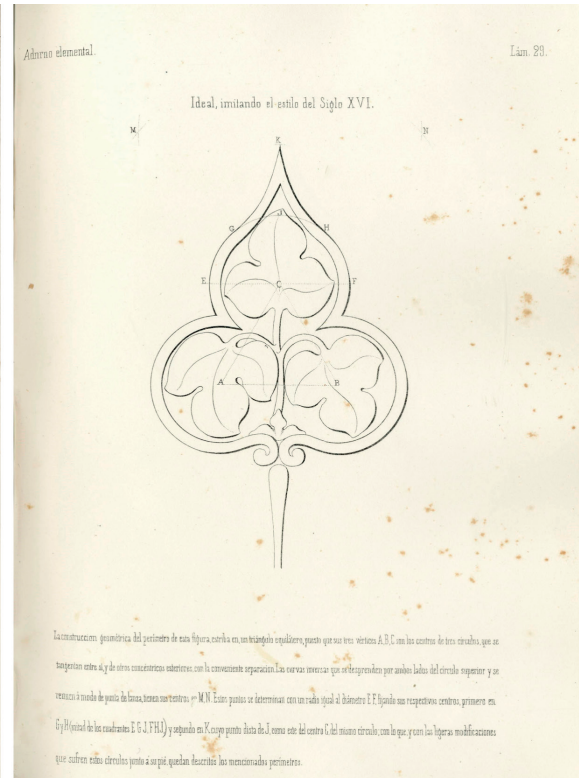
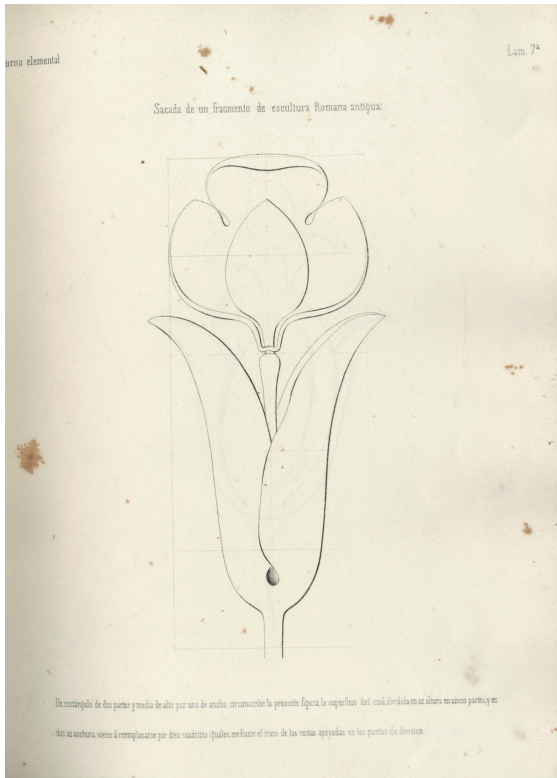

J. Serra. dib. y lit.

VEGETACION.

Lit. Union. P.S. Jose. H. Barria.

Fig. 11. Colección de modelos para la enseñanza del dibujo. Aplicable a las Artes, Oficios e Industrias (1869) de Jaume Serra, lám. 8. Foto RACBASJ.

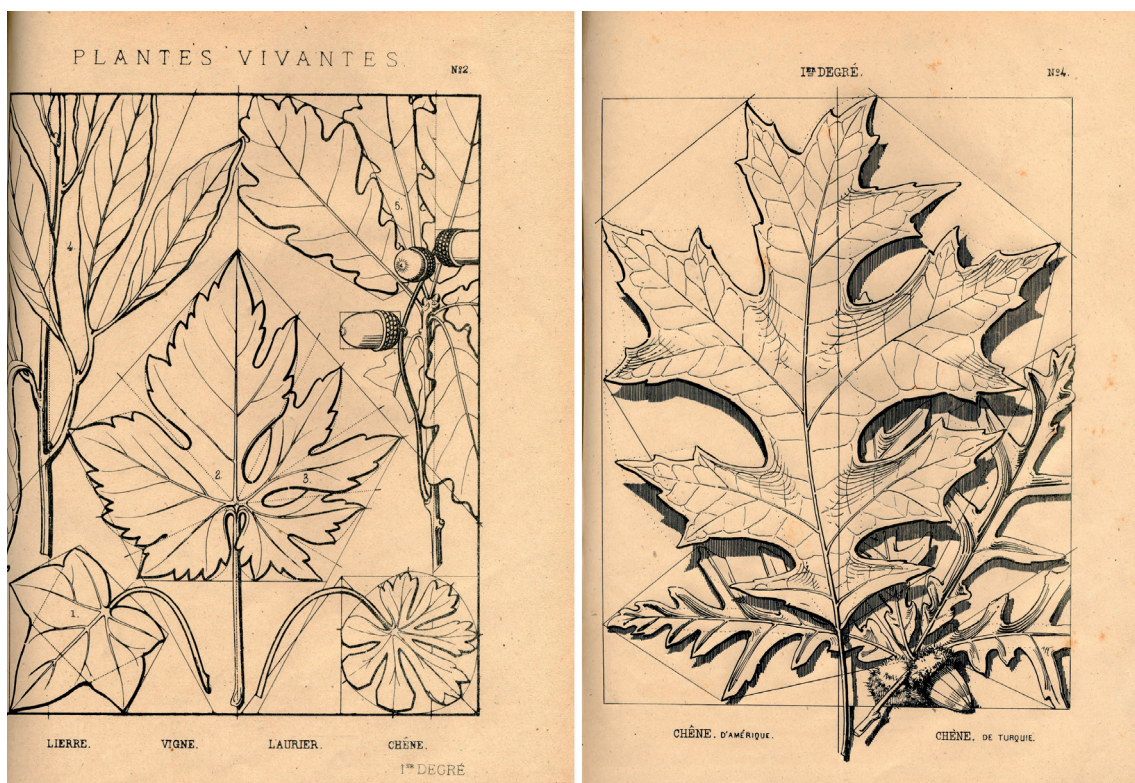

Figs. 12 i 13. *Cartilla de adorno elemental para uso de las Academias y Escuelas de Dibujo del Reino* (1850) de Matías Lavíña, lám. 7 i 29. Foto RACBASJ.

d'ensenyament del dibuix artístic aplicat a la indústria, en funció de les necessitats de l'època que no acabaven d'estar cobertes per les publicacions estrangeres i els assaigs nacionals. Es va dividir en cinc seccions, enteses com a grups completament independents que permetien la facilitat de la consulta i presentaven un conjunt de làmines. Les seccions es titulaven: nocions generals, ornamentació geomètrica, vegetació, figura i estils ornamentals. Dins de la primera secció, la destinada a nocions generals, ja apareix una làmina que recull el tema vegetal (fig. 11) amb el següent comentari:

Después del dibujo geométrico que es la forma gráfica por excelencia en las ciencias exactas, y en las artes es su expresión más matemática, viene el dibujo de todas las formas libres de la naturaleza cuyas más notables son: las vegetales y las animales. Toda vegetación tiene tallo, hoja, capullo, flor y fruto ó semilla; que constan todas en esta lámina. Para dibujarlas indíquense sus ejes y nervios principales, trácese el conjunto de su contorno pasando luego á su terminación.⁷⁴

Tenim constància que les dues primeres seccions van formar part de la Biblioteca de l'Escola de Belles Arts de Llotja pel gener de 1873, tal i com consta a les actes de la Junta general, tot considerant-la d'utilitat per als ensenyaments de les arts aplicades a la indústria.⁷⁵ El tercer quadern de la sèrie està en major concordança amb la present recerca, al tractar-se específicament de vegetació.⁷⁶ L'objectiu d'aquesta part era donar a conèixer a l'alumne les principals formes de vegetals al terreny de l'art, especialment quant a les aplicacions a l'art decoratiu. L'obra s'inicia amb la divisió de les fulles en simples i compostes, tot continuant amb les parts de les flors, per després incloure

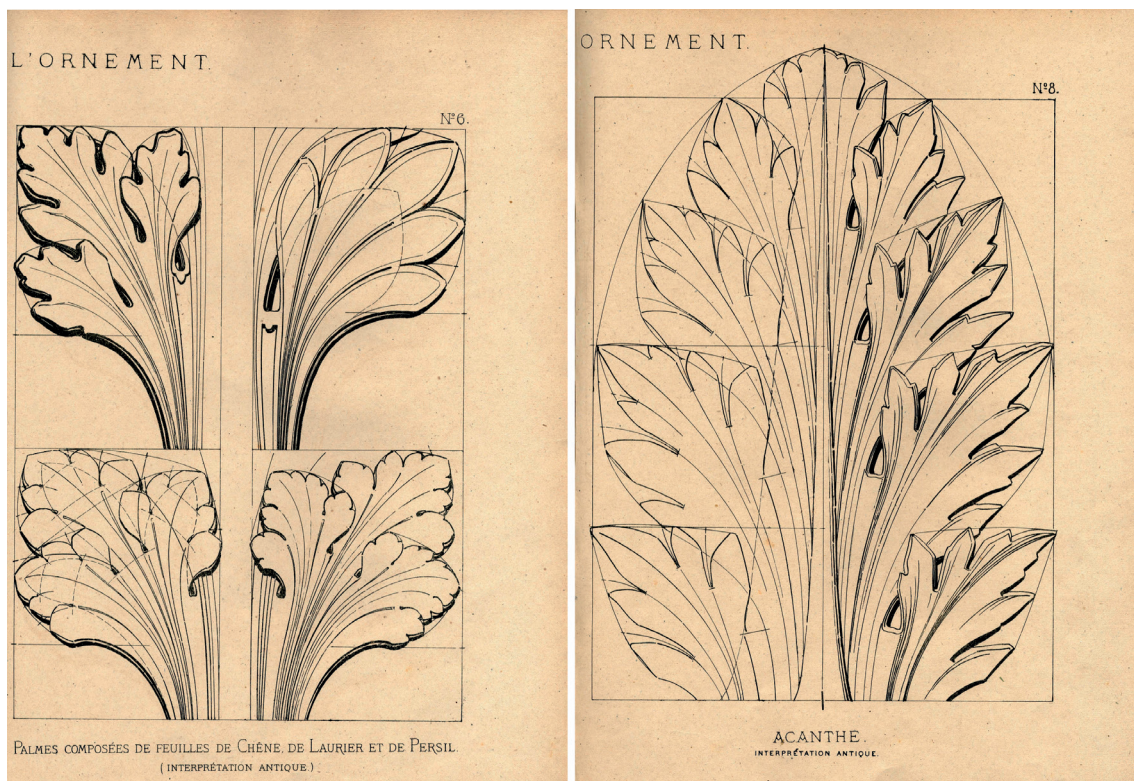

Figs. 14 i 15. Motius de fulles de *Le dessin mis a la portée de tous. Géométrie artistique. Premier degré. Les traits, les surfaces et leur application aux formes en général représentées géométriquement* (c. 1860) d'Hendrickx, làm. 2 i 4. Foto RACBASJ.

alguns elements fruitals. Els conceptes teòrics s'acompanyen de dotze làmines que tenen anotacions individualitzades. Vam observar que el motiu central floral de la làmina 9 és una clara adaptació de la làmina 97 de Ruprich-Robert, publicada uns anys abans i que, per tant, l'autor havia de conèixer perfectament.

Un altre recull gràfic és el presentat a *Les plantes dans leurs applications à l'art et à l'industrie* (1887) de Martin Gerlach.⁷⁷ Està format per una recopilació de làmines amb una breu introducció que anota que es pretén omplir un doble buit. Per una banda, donar el valor decoratiu de la planta al desenvolupament artístic i per l'altra presentar unes còpies de motius antics amb elements florals, però que han estat interpretats i adaptats a les noves formes i als gustos de l'època. L'objectiu principal d'aquest repertori és oferir als artistes, artesans i industrials, una gran riquesa d'idees i de nous motius de les formes variades que presenta la bellesa floral.

Un altre document és el *Recueil de différentes plantes, fleurs, oiseaux et fantaisies. Dessiné d'après les plus belles compositions des chinois* en què es presenta un recull de dibuixos originals enquadrats realitzats amb aquarel·la amb motius xinesos inspirats en la natura.⁷⁸ També consta que l'Acadèmia de Belles Arts va comprar una publicació titulada *Plantes études d'ornements* a l'Impremta i Llibreria de Tomàs Gorchs de Barcelona, segons la factura datada el 31 d'agost de 1852, però que actualment no ha estat localitzat dins del fons.⁷⁹

Figs. 16 i 17. Motius d'èpoques anteriors de *Le dessin mis a la portée de tous. [...]* (c. 1860) d'Hendrickx, làm. 6 i 8. Foto RACBASJ.

Per una altra banda, apareixen tractats ornamentals que dins d'un caràcter més generalitzador, inclouen làmines referents al món vegetal que haurien d'esdevenir exemples il·lustratius. Els primers són espanyols i daten de la segona meitat del segle XIX. Podem destacar el de Matías Laviña, arquitecte acadèmic de la Real Academia de San Fernando de Madrid. Laviña publicà la *Cartilla de adorno elemental para uso de las Academias y Escuelas de Dibujo del Reino* (1850)⁸⁰ aprovada i revisada per la Reial Ordre de Madrid.⁸¹ Es tractava d'una obra denominada de text per a l'ensenyament del dibuix d'adorn dirigida a les Escoles de Belles Arts. L'adorn estava considerat com un dels elements que més contribueixen a la perfecció artística, el seu coneixement va esdevenir un requisit imprescindible de l'aplicació industrial. Per a l'estudi de l'adorn era essencial conèixer els estils històrics de cada època, utilitzats com a recursos decoratius. Per això Laviña presenta figures vegetals dels segles passats (figs. 12 i 13).

El 1867 es publicava el *Tratado teórico y práctico de dibujo con aplicacion a las Artes y a la Industria. [...]* de Marià Borrell.⁸² L'obra s'estructura en diverses parts, de les quals a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi es conserven la primera, la segona, la tercera, la quarta (tercera i quarta secció) i la sisena. La part que presenta més relació amb el tema que treballem és la quarta, amb la quarta secció, puntualment el capítol XIV "Aplicaciones de los colores. Flores y frutos" en què es reproduïxen unes roses.

De les publicacions estrangeres, predominen les franceses. Pels voltants dels anys 60 del segle XIX apareix a París *Le dessin mis a la portée de tous. Géométrie artistique* d'Hendrickx.⁸³ El mètode d'aplicació

ornamental s'estructura en dos graus, el primer "Les traits, les surfaces et leur application aux formes en général représentées géométriquement",⁸⁴ i el segon "Les solides, leur construction et leur étude au point de vue de l'édification des formes en général dans l'espace. Guide du professeur".⁸⁵ El segon grau consisteix en una guia per al docent i es tracta d'un mètode gradual d'ensenyament elemental i analític de disseny. La durada dels estudis dependria de l'edat dels alumnes i de la capacitat del professor. S'inclouen estudis d'artistes tan rellevants com Albert Durer, Leonardo da Vinci o Peter Paul Rubens. Al primer grau es treballen elements pràctics com regles generals d'observació a l'ensenyament, els traçats horitzontals i verticals, el principi de les formes, els elements concèntrics, el disseny geomètric i, finalment, hi ha un apartat de recapitulació. Dins del disseny geomètric, s'apunta el motiu de les fulles ornamentals (fig. 14 i 15). Algunes s'interpreten a raó de l'estil arquitectònic que estan destinades a ornamentar, així es presenten interpretacions de diverses èpoques (fig. 16 i 17). Aquestes tornen a estar presents a l'apartat de recapitulació que agrupa els estudis d'aplicació, successius als elementals, a més d'incloure les plantes aplicables a l'ornamentació a partir d'unes pautes geomètriques (fig. 18).

Alguns anys més tard, trobem un altre manual basat en la geometria amb alguns exemples de motius vegetals, *Principes de Dessin. Apprendre sans maître par un procédé infaillible les proportions de la Tête de l'Académie et les principes généraux en Tous genres de la perspective à l'aide. 21 planches explicatives par Amanthe Roulliet* (1876) de Manuel Nouveau, publicat també a París.⁸⁶ També, Arsène Alexandre a *Histoire de l'Art Décoratif du XVIe siècle à nos jours* (1892), amb prefaci de Roger Marx,⁸⁷ presentava un recull de material gràfic amb 48 il·lustracions a color, 12 aiguaforts i 526 dissenys incorporats dins del text. Tot un repertori històric classificat per materials, com ara fusta, metall, vidre i teixit, que incorporen motius vegetals a les seves decoracions.

A l'inventari del material existent a les "Escuelas de Bellas Artes y de Maestros de Obras, Aparejadores y Agrimensores de Barcelona y en la enseñanza de Aplicaciones agregada a la misma" del 21 de juliol de 1869 que hem mencionat abans, a banda d'alguns dels repertoris que ja hem assenyalat, apareixen altres publicacions d'interès per als motius vegetals i que actualment no s'han localitzat a l'Arxiu i la Biblioteca de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. Així consten, *Grammar of ornament* d'Owen Jones, *Album de dibujo lineal geométrico* i *Recueil des dessins de Napis, Papis-series & benavard*.⁸⁸ No obstant, sí es conserva *Aplicación del Arte á la industria* de Josep de Manjarrés.⁸⁹

A mode de conclusió

Durant el període analitzat, l'ensenyament en matèria de flors a l'Escola de Belles Arts de Barcelona evolucionà des d'assignatures específiques tèxtils cap a altres manifestacions artístiques, com pintura, escultura i gravat per a la execució de les arts decoratives i industrials. Per tant, estem davant de l'adaptació a les necessitats que reclamava la indústria en cada moment històric.

L'Escola de Belles Arts de Barcelona es va veure en la necessitat de configurar un material docent en matèria de flors. Els referents es van extreure tant a nivell nacional com estranger. Al començament, el punt de mira estava focalitzat a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València, pel que fa a la creació inicial teòrica com a les primeres eines docents. En relació als mètodes d'aplicació per a l'ornamentació vegetal, la manca de producció pròpia va impulsar a cercar les fonts a l'estranger. Per altra banda, cal remarcar el component de les flors naturals. En un

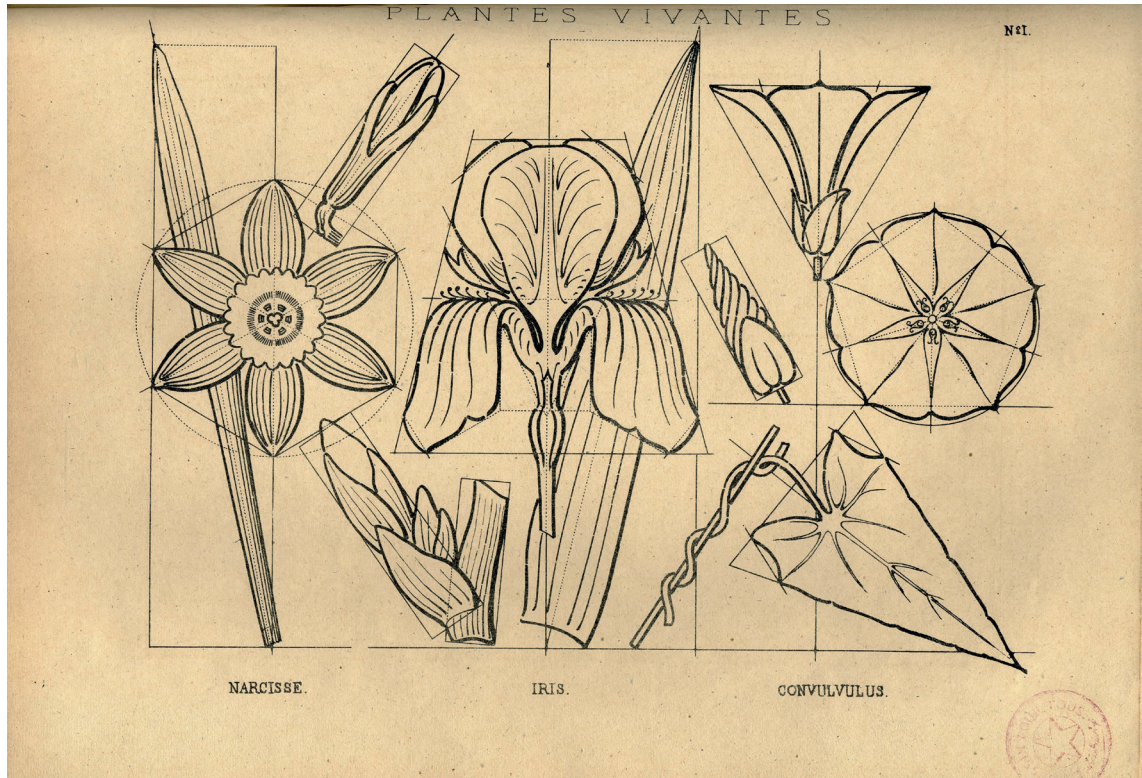

Fig. 18. Motius vegetals en pautes geomètriques a *Le dessin mis a la portée de tous. [...]* (c. 1860) d'Hendrickx, làm. 1. Foto RACBASJ.

començament, els professors i els alumnes van visitar els jardins botànics de la ciutat i més endavant es va efectuar la compra de flors naturals a horticultors per treballar-les a l'aula. Aquest factor ens demostra que es produeix un rellevant interès per l'estudi directe de la flora, procediment que va en paral·lel als corrents europeus de la creació d'un nou art, definit com a Art Nouveau i que a casa nostra adoptà el nom de Modernisme. En definitiva, l'ensenyament que oferí l'Escola de Belles Arts de Barcelona va permetre que els artistes poguessin tenir la formació necessària en ornamentació vegetal, un repertori essencial i comú entre els segles XVIII i XX.

NOTES

1. Les aportacions que presentem en aquest article són resultat de la recerca efectuada per a la nostra tesi doctoral *Ornamentació vegetal i arquitectures de l'oci a la Barcelona del 1900*, dirigida per la Dra. Teresa-M. Sala. Departament d'Història de l'Art, Universitat de Barcelona, 2012. Volem expressar el nostre agraïment a Begoña Forteza (Arxiu i Biblioteca de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi) per la seva orientació i la facilitat en la consulta de la documentació.
2. Manuel RUIZ, *La escuela gratuita de diseño de Barcelona. 1775-1808*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Unitat Gràfica, 1999, p. 214-215. Referent a la Fundació de l'Escola de Llotja, vegeu César MARTINELL, *La Escuela de la Lonja en la vida artística barcelonesa*, Barcelona, Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Barcelona, 1951, p. 19-40.
3. Santiago ALCOLEA, "La pintura de flors a l'Escola de dibuix i Nobles Arts de la Junta de Comerç de Barcelona (1775-1808)", *Estudis d'art i cultura*, I, Barcelona, Daedalus, 1979, p. 31-33.
4. RUIZ, *op. cit.*, p. 215 i 398-399. RABASJ, Apèndix documental núm. 231. *19 de Febrero de 1789. Reglamento de la Escuela Gratuita de Diseño. Leg. CVIII, 2, fol. 191 a 196*, punt 22. «Los alumnos que querrán pasar á la Clase de Flores, deberán primero ser examinados y aprobados por los Profesores de su habilidad en el Dibujo de principios de figuras, hasta cabezas enteras.»
5. Salvador Molet començà els seus estudis a l'Escola de Llotja el 1784 amb onze anys, on va guanyar diversos premis de temàtica floral.
6. ALCOLEA, *op. cit.*, p. 37; RUIZ, *op. cit.*, p. 216.
7. Entre 1790 i 1793 fou pensionat de l'Escola de Llotja per formar-se a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València, on va ser alumne de Benet Espinós, fundador de la classe de Flors i ornats, assignatura que estava destinada a millorar els dissenys de les manufactures de seda. Vegeu RUIZ, *op. cit.*, p. 216.
8. Francesc FONTBONA, "Les flors a la pintura catalana del segle XIX", *d'Humanitats* (Girona, Ajuntament de Girona-Universitat de Girona), 15 (2002), p. 180.
9. ALCOLEA, *op. cit.*, p. 39.
10. Frederic MARÈS, *Dos siglos de enseñanza artística en el Principado: la Junta Particular de Comercio, Escuela Gratuita del Diseño, Academia Provincial de Bellas Artes*, Barcelona, Real Academia de Bellas Artes de San Jorge, 1964, f. 243.
11. Arxiu RACBASJ, 67.2. Núm. 3. "Sección de Pintura". La petició de Gabriel Planella va generar diversos documents de debat, tot deixant la resolució definitiva al propi Govern. Vegeu Arxiu RACBASJ, 67.2. Núm. 4-6. "Sección de Pintura".
12. MARÈS, *op. cit.*, p. 100.
13. Arxiu RACBASJ, 295.2.1.1.
14. MARÈS, *op. cit.*, p. 106 i 112; Manuel RUIZ, *op. cit.*, p. 218 i 448. RABASJ, Apèndix documental núm. 396 1837. *Inventario de obras recibidas. Leg. XCV, núm. 6*, p. 215.
15. RUIZ, *op. cit.*, p. 218.
16. Vicente MAESTRE, "Del arte ornamental. La formación escolar del artista industrial barcelonés en época isabelina", *Locus Amoenus* (Barcelona), núm. 8 (2005-2006), p. 283; Frederic MARÈS, *op. cit.*, p. 99-103.
17. *Ibid.*, p. 283 i 289.
18. *Ibid.*, p. 279-305.
19. Museu RACBASJ, núm. inv. gen. 138, Francesc FONTBONA; Victoria DURÀ, *Catàleg del Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. I-Pintura*, Barcelona, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1999, p. 255-256.
20. Arxiu RACBASJ, "Provisiones de Plazas, Academias y Escuelas 1850-1873", *Acta de la Junta General del 1 de Abril de 1855*.
21. Museu RACBASJ, núm. inv. gen. 951. FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 47.
22. MARÈS, *op. cit.*, p. 192 i 334.
23. Arxiu RACBASJ, 250.2.2. "Curso de 1864 á 1865" i 251.3.2.4.
24. Arxiu RACBASJ, 250.4.1. "Curso de 1865 á 1866. Documentos referentes á Matricula".
25. Arxiu RACBASJ, 295.2.2.5, 257.2.7, 299.1.2.1. "Listas de los alumnos que cursaban en el curso de 1857 á 1858 y anteriores", i 299.1.2.1.3.
26. Arxiu RACBASJ, 252.3.9.
27. Arxiu RACBASJ, 252.3.33. "Enseñanza de aplicación. Curso de 1859 á 1860"; 252.8. "Curso de 1859 á 1860. Matricula de la enseñanza del dibujo de aplicación"; 252.8.12. "Enseñanza de aplicación. Curso de 1859 á 1860"; 252.8.13. "Enseñanza de aplicación. Curso de 1859 á 1860"; Frederic MARÈS, *op. cit.*, p. 207. El curs següent ja quedaven establertes les seccions a la matricula dels estudis (Arxiu RACBASJ, 251.1.2.1. "Curso de 1860 á 1861. Matricula de la Enseñanza de aplicación"). Posteriorment, es va variar la franja horària de 7 a 9h de la nit, així consta als documents de matrícula entre 1862 i 1864 (Arxiu RACBASJ, 251.2.1. "Curso de 1862 á 1863; 251.3.2. Curso de 1862 á 1863. Documentos referentes á Matricula", i 251.3.2.4.).
28. Arxiu RACBASJ, 295.3.3.10.

29. Arxiu RACBASJ, 295.3.3.4.
30. Així es constata a “Cuentas de 1898-99. Personal de profesores y empleados”. Va participar a l'Exposició d'Objectes d'Art de 1866 de l'Escola. A més va presentar diverses pintures de flors en exposicions celebrades a la ciutat com l'Exposició anual dels Amics de les Belles Arts entre el 1852 i el 1859, l'Exposició d'Agricultura, Indústria i Belles Arts de 1871 i a les Exposicions de Belles Arts entre 1870 i 1874, entre d'altres. També les seves obres van estar presents a París a les Exposicions Universals de 1855 i 1889. Vegeu FONTBONA, *op. cit.*, p. 180-181.
31. Arxiu RACBASJ, “Junta General del 18 de Diciembre de 1892”, *Actas de las Juntas Generales. Libreta borrador núm. 2. Año de 1892 al 1893*, p. 34. També es constata al document 299.2.3.48, informant al rector de la Universitat Literària. Posteriorment, apareix a “Cuentas de 1898-99. Enseñanzas Superiores de Pintura, Escultura y Grabado”.
32. TERESA-M. SALA, “Episodis sobre la formació de moblistes-decoradors a Llotja a la segona meitat del segle XIX”, dins *Llotja. Escuela Gratuita de Diseño. Escola d'Art (1775-2000)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, Escola d'Art Llotja, 2002, p. 59.
33. MARÈS, *op. cit.*, p. 285-286 i 334; MARTINELL, *op. cit.*, p. 117.
34. MARÈS, *op. cit.*, p. 336.
35. *Ibid.*, p. 276-278 i 284. Al Decret de 1907, aquestes passaren a anomenar-se “Composició decorativa en pintura i escultura”.
36. Arxiu RACBASJ, “Junta General del 6 de Junio de 1886”, *Actas de la Junta General. Academia de Bellas Artes. 1880-1889*.
37. Arxiu RACBASJ, 253.5.1.11.5.
38. *Arquitectura y Construcción*, 12-1911, núm. 233, p. 364, 370, 375 i l. 47-48.
39. MARÈS, *op. cit.*, p. 156-157.
40. Museu RACBASJ, núm. inv. gen. 113, FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 39.
41. Museu RACBASJ, núm. inv. gen. 109, FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 38.
42. Museu RACBASJ, núm. inv. gen. 115, FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 38-39. Antoni Sort va fer una còpia al voltant de 1807 que va obtenir el premi de l'Escola de Llotja (Museu RACBASJ, núm. inv. gen. 131, FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 79). També va copiar del mateix Espinós, *Còpia d'un gerro amb flors de Benet Espinós (1807)* que així mateix va ser premiada (Museu RACBASJ, núm. inv. gen. 123, FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 80). Joaquim Planella pintarà una altra còpia el 1816 (Museu RACBASJ, núm. inv. gen. 114, FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 68).
43. RUIZ, *op. cit.*, p. 215-217.
44. Museu RACBASJ, núms. inv. gen. 55, 57, 58, 103, 104 i 110; FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 59-61.
45. Museu RACBASJ, núms. inv. gen. 137 i 144, FONTBONA; DURÀ, *op. cit.*, p. 61-62.
46. Arxiu RACBASJ, 56.1. “Inventario del mobiliario y material que la Academia de Bellas Artes de Barcelona entrega á la Escuela, en virtud de lo dispuesto por Real Orden del 19 de Marzo de 1864. Barcelona, 25 de Febrero de 1865”, p. 2, 12 i 14.
47. Arxiu RACBASJ, 295.2.1.19. “Inventario de las Escuelas de Bellas Artes y de Maestros de Obras, Aparejadores y Agrimensores de Barcelona y en la enseñanza de Aplicaciones agregada a la misma del 21 de Julio de 1869”.
48. MARÈS, *op. cit.*, p. 275-276; CÉSAR MARTINELL, *op. cit.*, p. 112-113.
49. ALCOLEA, *op. cit.*, p. 37.
50. FONTBONA, *op. cit.*, p. 178; Manuel RUIZ, *op. cit.*, p. 215.
51. Arxiu RACBASJ, 254.2.4.9. Així ho constata en un document datat l'1 de maig de 1859 de la classe de Flors: dins de la secció 1 es feien còpia d'estampes i en la secció 2, còpia del natural.
52. Raimon CASELLAS, “Exposición artística de la flor. Pinturas antiguas”, *Revista Hortícola. Periódico mensual de horticultura práctica. Órgano de la Sociedad Catalana de Horticultura*, núm. 152 (06 juliol 1895), p. 34. Número extraordinari de l'Exposició de plantes i flors de 1895.
53. A l'Escola d'Arts Industrials de Gènova van construir expressament un jardí per a l'estudi del natural. Vegeu Eugène GRASSET, “École des Arts industriels de Genève”, *Art et Décoration. Revue mensuelle d'Art Moderne*, 08-1909, p. 63-68.
54. Arxiu RACBASJ, 295.2.6.3.
55. Arxiu RACBASJ, 295.2.6.9.1.
56. Arxiu RACBASJ, 295.2.6.9.2.
57. Arxiu RACBASJ, 295.2.6.9.
58. Arxiu RACBASJ, 257.2.4.1.2. Núm. 4. Aquest document s'acompanya dels rebuts signats el 12 de juny i el 22 d'agost del mateix any: 257.2.5.2.2. Núm. 3, i 257.2.6.2. Núm. 2.
59. Arxiu RACBASJ, 257.3.3.2.1. Núm. 5.
60. MARTINELL, *op. cit.*, p. 114.
61. La localització del material de rebuts i factures de flors naturals de l'Escola de Llotja correspon a: Arxiu RACBASJ, “Notas del inventario de la Escuela de Bellas Artes. Cuaderno núm. 2. Registro del material para la enseñanza”; 234.7. “1884 a 1885”; 237.2.

- “1888 a 1889. Academia y Escuela Oficial de Bellas Artes. Libramientos. Año económico de 1888 a 1889. Período de ampliación”. Factura núm. 14; 238.4.1. “1889-1890 Ampliación. Referente a Ejercicio de 1889 a 1890. Academia y Escuela Oficial de Bellas Artes. Justificantes. Año económico de 1889 a 1890”. Factura núm. 15; Capsa amb documentació sobre el Compte General de les Despeses. Curs 1894-1895. Documents 8. Llistat; Comptes 1898-1899. “Cuenta general de los gastos en la Clase de Arte Decorativo. Relación núm. 8”. Material; “Cuentas Arte Decorativo 1895-1896”; Capsa amb documentació sobre el Compte General de les Despeses de l'Escola d'Art Decoratiu (cursos 1896-1897 i 1897-1898). Documents 0-7. Factura; “Cuenta general de los gastos en la Clase de Arte Decorativo, 1898-1899. Relación núm. 8”. Material.
62. “Segundo concurso de flores”, *Revista Hortícola. Periódico mensual de horticultura práctica. Órgano de la Sociedad Catalana de Horticultura*, núm. 142 (agost 1894), p. 98-106; *Diario de Barcelona*, núm. 132 (12 maig 1894, matí), p. 5579.
63. J. S. LL., “Primer Concurso de Ramos, Flores cortadas y Plantas ornamentales”, *Revista Hortícola. Periódico mensual de horticultura práctica. Órgano de la Sociedad Catalana de Horticultura*, juny 1896, p. 82-85.
64. Amb motiu de la seva mort, la Societat Catalana d'Horticultura li dedicà gran part d'un número d'abril de 1896 de la *Revista Hortícola*. D'aquesta manera coneixem una àmplia informació al respecte de la seva trajectòria professional. *Revista Hortícola...*, op. cit., abril 1896, p. 65-77.
65. RUIZ, op. cit., p. 219.
66. Els autors eren cooperants de *La Escuela del Dibujo*, que es tractava d'un diari destinat a joves artistes i amateurs, de periodicitat mensual que es va començar a editar el 25 de novembre de 1851.
67. JULLIEN; DELARUE, *El Maestro de dibujo. Nuevo curso elemental y progresivo de estudios de flores, frutos, aves y mariposas*, París, Monrocq hermanos, 1853.
68. Arxiu RACBASJ, 295.2.1.19.
69. S'assenyala que Ruprich era arquitecte del governament francès i professor de l'École Nationale de Dessin a París.
70. VICTOR RUPRICH, *Flore ornamentale essai sur la composition de l'ornement. Éléments tirés de la Nature et principes de leur application*, París, Dunod, 1866.
71. Arxiu RACBASJ, 240.5. “Año económico de 1891 a 1892. Relación número 2. Cuenta general de los gastos de la Escuela superior de Arquitectura en el año económico de 1891 a 1892”. Material; 240.2.1. “1891-1892. Escuela Superior de Arquitectura de Barcelona. Año económico de 1891 a 1892”. Factura núm. 12.
72. Del mateix autor es conserva a la Biblioteca de Catalunya un àlbum de dibuix que va realitzar el 1868, juntament amb el seu germà Leonci Serra i Gibert. Es recullen 24 fulls d'esbossos (dibuixos, llapis i aquarel·la) amb algunes anotacions manuscrites dels artistes. Al foli 6 (anvers i revers) apareixen dibuixats elements vegetals.
73. JAUME SERRA, *Colección de modelos para la enseñanza del dibujo. Aplicable a las Artes, Oficios e Industrias. Vol. I: Nociones generales. Vol. III: Vegetación*, Barcelona, s.e., c. 1869.
74. *Ibid.*, Nocions generals, lám. 8.
75. Arxiu RACBASJ, “Junta general del 28 de Enero de 1873 y 28 de Febrero de 1873”, *Actas de la Junta General. Academia de Bellas Artes. 1869-1874.*
76. Aquesta tercera secció de la *Colección de modelos para la enseñanza del dibujo. Aplicable a las Artes, Oficios e Industrias*, no es conserva actualment a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. Com es tracta d'una obra d'un dels professors de l'Escola de Llotja és molt probable que formés part del fons. L'exemplar consultat correspon al MNAC, porta un segell estampat amb “Las Artes del Dibujo. Barcelona” i s'assenyala que és del lot Masriera.
77. MARTIN GERLACH, *Les plantes dans leurs applications à l'art et à l'industrie*, Viena, Gerlach & Schenk, 1887.
78. L'obra (RACBASJ, núm. inv. gen. 7293 1-29 D), que no anota cap autor ni datació, s'hauria d'haver adquirit abans de 1849, pel segell antic de la Junta de Comerç que apareix a algunes de les pàgines. Consta que formava part del fons de la Biblioteca de l'Escola de Belles Arts des del 27 de gener de 1865. Arxiu RACBASJ, 56.1. “Catálogo de la Biblioteca de la Escuela de Bellas Artes”, p. 24-25. La referència de la seva existència torna a aparèixer a l'inventari del material existent de les “Escuelas de Bellas Artes y de Maestros de Obras, Aparejadores y Agrimensores de Barcelona y en la enseñanza de Aplicaciones agregada a la misma” del 21 de juliol de 1869. Arxiu RACBASJ, 295.2.1.19.
79. Arxiu RACBASJ, 257.3.6.1.2.
80. Consta que aquesta obra formava part del fons de l'Escola de Belles Arts, al menys des de 1869, tal i com apareix a l'inventari de material d'aquell any. Arxiu RACBASJ, 295.2.1.19.
81. MATÍAS LAVIÑA, *Cartilla de adorno elemental para uso de las Academias y Escuelas de Dibujo del Reino. Aprobada por la Real de S. Fernando y mandada observar como texto por R. Orden de 2 de Agosto de 1850*, Madrid, s.e., 1850.
82. MARIÀ BORRELL, *Tratado teórico y práctico de dibujo con aplicacion a las Artes y a la Industria. Obra declarada de texto por el Consejo de instrucción pública para la enseñanza de dibujo lineal y premiada en las Exposiciones Universal de París y Regional de Valencia en 1867*, Madrid, s.e., 1867.

Aquesta quarta part va ser donada al fons de la Biblioteca de l'Escola de Belles Arts de Llotja el 28 d'agost de 1868, per la Direcció General d'Indústria Pública i amb el títol genèric s'inclou, sense especificar les seccions, a l'inventari de 1869. Arxiu RACBASJ, 295.2.15.5 i 295.2.1.19.

83. S'assenyala que aquest mètode està autoritzat pel Ministre d'Interior de Brussel·les i que Hendrickx és un inspector de l'ensenyament de disseny i professor d'algunes de les escoles d'Arts i Disseny del país.
84. H. HENDRICKX, *Le dessin mis a la portée de tous. Géométrie artistique. Premier degré. Les traits, les surfaces et leur application aux formes en général représentées géométriquement*, París, Chez Mm. Fabre, Feste et Cie, c. 1860.
85. H. HENDRICKX, *Le dessin mis a la portée de tous. Géométrie artistique. Deuxième degré. Les solides, leur construction et leur étude au point de vue de l'édification des formes en général dans l'espace. Guide du professeur 1re partie*, París, Chez Mm. Fabre, Feste et Cie, c. 1860.
86. M. NOUVEAU, *Principes de Dessin. Apprendre sans maître par un procédé infaillible les proportions de la Tête de l'Académie et les principes généraux en Tous genres de la perspective a l'aide. 21 planches explicatives par Amaranthe Roulliet*, París, s.e., 1876. Es tracta d'un donatiu pòstum d'Apel·les Mestres, tal i com indica el segell estampat.
87. Arsène ALEXANDRE, *Histoire de l'Art Décoratif du XVIe siècle a nos jours. Préface de Roger Marx. Ouvrage orné de quarante-huit planchés en couleurs, douze eaux-fortes. Cinq cent vingt-six dessins dans le texte*, París, Librairie Renouard, Henri Laurens Éditeur, 1892. L'exemplar conservat a la Biblioteca de la RACBASJ, porta un Ex-libris de Bonaventura Bassegoda i Amigó.
88. Arxiu RACBASJ, 295.2.1.19.
89. Josep de MANJARRÉS, *Aplicación del Arte a la Industria*, 1863. Quadern manuscrit i amb dibuixos originals (RACBASJ, núm. d'inv. 1504 1-56 D).